

Gustau Muñoz (ed.)

Aproximacions a l'esperit del temps

institució alfons el magnànim
centre valencià d'estudis i d'investigació

Aproximacions a l'esperit del temps

Gustau Muñoz **(ed.)**

PENSAMENT I SOCIETAT – 43
Col·lecció dirigida per Gustau Muñoz

Aproximacions a l'esperit del temps

institutió
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació

[75anys]

VALÈNCIA, 2023

Edició composta amb tipus Linotype Syntax i Linotype Syntax sc, impresa sobre paper Coral Book Natural de 90 g/m², amb coberta sobre cartolina blanca de 350 g. laminada en mat

© 2023, dels textos: les autores i els autors

© 2023, d'aquesta edició:

Institució Alfons el Magnànim
Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació
Diputació de València
Corona, 36 - 46003 València
Tel.: +34 963 883 169
magnanim@dival.es
www.alfonselmagnanim.net

ISBN: 978-84-1156-034-4

DL: V-3391-2023

Disseny de la coberta: Espai Paco Bascuñán

Il·lustració de coberta: @WangXiNaimage: Freepik.com

Disseny de la col·lecció: Fèlix Bella

Maquetació: Artes Gráficas J. Aguilar, S.L.

Impressió: Set i Set Impressors, S.L. La Pobla Llarga (la Ribera Alta)

*No és gens fàcil conèixer
el camí que pot dur-nos
a la pau dels ulls de la tempesta.*

*...
El perill és prop. La vida sona
els últims compassos d'un cel que fuig
i no era.*

Marc Granell (1991)

Índex

Presentació , per Gustau Muñoz.	11
El retorn d'allò reprimit	15
Anna I. López	
La democràcia ni com és, ni com s'espera que sigui	33
Jordi Riba	
Instruccions per a la supervivència	49
Ernest Garcia	
Europa en la nova geopolítica	65
Joan Romero	
La política dislocada	97
Manuel Alcaraz	
Present i futur de la globalització econòmica	119
Ernest Reig	
Per a no repetir el segle xx	147
Gustau Muñoz	
Les cures, la impugnació feminista del sistema	165
Sandra Obiol	
Un món de nacions (i de nacionalismes)	185
Ferran Archilés	
La qüestió del descrèdit. Una temptativa de pensar l'art en clau contemporània	207
Raquel Baixauli	
Per a què serveix la filosofia	221
Tobies Grimaltos	
Autores i autors	239

Presentació

Aquest llibre és un repte, per als autors i per als lectors. Mirar d'entendre les claus del present amb perspectiva històrica. Tractar de copsar «l'esperit del temps». Aviat és dit. Perquè el present és esmunyedís i, a més, no s'explica per si sol. S'ha de confrontar amb el passat, que com és ben sabut «és un altre país». I amb el futur, que per definició és imprevisible. Tant com el passat, si més no, perquè les reconsideracions crítiques de la història també guarden sorpreses. Sovint tant o més que el futur, quan s'acosta i es materialitza.

Però l'aproximació al present, a les seues tendències i trets determinants, és imperativa, si volen ser subjectes actius, persones implicades en l'esdevenir col·lectiu, o simplement —que no és poc— informades. Volem fer una aportació de fons, substantiva, al pensament crític, a l'observació motivada, a la vocació d'intervenció pública, en la vella tradició de la polis, que pren moltes formes, i que té com a premissa, si vol ser una mica enraonada, el coneixement més rigorós possible del que s'esdevé. Del que hi ha en joc.

No pretenem, de cap manera, furnir un conjunt de textos concloents, conclusions tancades o lliçons apodíctiques. El lector, la lectora, trobarà en aquestes pàgines aproximacions, assaigs en el sentit més propi del terme, a les realitats bategants del segle XXI, amb la mirada posada en el procés històric que ens ha dut fins ací. Aquest llibre s'entén com un aplec *d'il·luminacions* benjaminianes, com una temptativa d'ordenar fets i idees, amb la voluntat explícita d'ajudar a entendre el món que ens envolta. «Comprendre el món», era el títol d'un llibre molt interessant, lligat al seu moment, de l'historiador Joan Reglà. Una empresa de gran ambició, sens dubte. No aspirem a tant, ens acontentem amb aproximacions temptatives i provisionals —però fonamentades— a la realitat present, entesa com a procés obert i en mutació permanent.

Una ullada a l'índex d'aquest llibre farà palesos de seguida l'objectiu i les intencions, l'abast i les limitacions de la temptativa. En darrer terme, la intenció inequívoca que l'anima és pensar el món des de les nostres coordenades pròpies i específiques. Subvertir la tendència a l'entotsolament, al raonament de curta volada, a la limitació localista, o al simulacre. Som deutors d'una gran renovació historiogràfica i en el camp de les ciències socials. També d'una tradició assagística de gran entitat. I volem interpretar el món amb els nostres criteris i amb la nostra pròpia mirada. Sovint la cultura que s'expressa en català pateix greus limitacions auto-imposades, a més de les ja conegudes, de caire extern que ens voldrien reduir a subjecte subsidiari, a perifèria cultural. Volem mirar més enllà. Contemplar les tendències clau del món contemporani, que és l'única manera de saber on som i on podem anar. Com ha escrit Mauro Bonazzi: «Vivim en una època trastocada. ¿Què podem fer per sortir de l'atzucac, per orientar-nos en aquest mar esvalotat?» I afegeix una aposta que trobe fonamental: «Aprendre a pensar, posar ordre en el desordre que ens envolta: vet aquí la millor manera de preparar-nos per afrontar els reptes d'un futur que sempre arriba abans del previst». Sí, d'això es tracta, al capdavall.

Com el lector o la lectora comprovarà tot seguit, en aquestes pàgines es passa revista de manera tan rigorosa com intencionada (amb el suport de les disciplines respectives) a la reaparició tan inquietant de moviments de tipus feixista, a càrrec de la politòloga Anna I. López. Al significat actual de la democràcia i les seues mutacions, analitzades pel filòsof Jordi Ribà. A la crisi ecològica i de civilització, a càrrec del sociòleg Ernest Garcia. Al present i futur d'Europa en un món en transformació, de la mà del geògraf i pensador polític Joan Romero. A les cruïlles de la política, interpretades pel jurista i polític Manuel Alcaraz. Al present i futur de l'economia mundial, segons l'anàlisi d'un economista de llarga trajectòria com Ernest Reig. A les condicions per a no «repetir el segle xx» d'acord amb les consideracions de l'economista i assagista Gustau Muñoz. A la gran importància de les cures, sovint oblidades, que tracta la sociòloga Sandra Obiol. A la força i les paradoxes de la nació i el nacionalisme, que analitza l'historiador Ferran Ardiclés. A la realitat descordada de l'art contemporani, estudiada per la historiadora Raquel Baixauli. I al paper —tan qüestionat— de la filosofia en el món d'avui, que tracta el filòsof Tobies Grimaltos. Per descomptat han

restat fora del radi d'aquestes pàgines —per circumstàncies diverses— moltes temàtiques. Però les que hi són, importen. I molt. El lector, la lectora, jutjarà. Si els assaigs que publiquem en aquest llibre l'ajuden a mirar amb ulls més penetrats una realitat complexa i sovint opaca, ens donarem per satisfets.

Gustau Muñoz

El retorn d'allò reprimit

Anna I. López

Hay en el lenguaje vulgar frases afortunadas que nacen en buena hora y se derraman por toda una nación [...]. Muchas de este género pudiéramos citar, en el vocabulario político sobre todo [...]. Cae una palabra de los labios de un perorador en un pequeño círculo, y un gran pueblo, ansioso de palabras, las recoge, las pasa de boca en boca, y con la rapidez del golpe eléctrico un crecido número de máquinas vivientes la repite y la consagra, las más veces sin entenderla, y siempre sin calcular que una palabra sola es a veces palanca suficiente a levantar la muchedumbre, inflamar los ánimos y causar en las cosas una revolución

Mariano José de Larra, «En este país», *Revista Española*, n.º 51, 30 de abril 1833

Travessem fases que semblen de *débâcle* i altres vegades de victòria, però en realitat estem sempre sota les condicions d'un armistici que precedeix o segueix a una batalla

Remo Bodei, *El doctor Freud i els nervis de l'ànima*

El retorn d'allò reprimit és una figura essencial de la psicoanàlisi que va fer la seua aparició ben prompte en els escrits de Freud, ja a finals del segle XIX, perquè la repressió és una idea nodal en l'analítica freudiana. Freud entén aquest procés com un dels mecanismes de defensa de l'individu, atés que la «seua essència consisteix a rebutjar alguna cosa de la consciència i mantindre-la allunyada d'ella» (Freud, 1992: 142). Evidentment, allò reprimit és un contingut desagradable, molest o dolorós per a la consciència, que es retrotrau a l'inconscient, operació que el torna però indestructible, com a tot contingut inconscient segons el vademècum freudià. El retorn d'allò reprimit fa possible el retorn d'aqueix material reprimit a la consciència, tot fent-se visibles a la consciència de forma alterada, a través de la condensació i el desplaça-

ment. Podria ben dir-se que el contingut reprimit accedeix de nou a la consciència per viaranys desconeguts —somis, actes fallits, lapsus— i amb una forma modificada, no exacta a l'original que es va bandejar fora del jo hedònic, però que en realitat va quedar a recapte en l'inconscient.

Val a dir que, d'alguna manera metafòrica, una cosa semblant és el que s'ha esdevingut en la consciència europea durant els últims trenta anys i escaig. La majoria de la població va esforçar-se a oblidar les experiències totalitàries que van acabar desembocant en la Segona Guerra Mundial, una conflagració total que va produir milions de morts de soldats, però també de civils, fins atényer xifres escandaloses. Aquella industrialització de la mort va provocar un dolor irrefragable que va intentar-se bandejar, obliterated, oblidar. L'evolució posterior de la política treballava en aqueix sentit, almenys en les democràcies occidentals, que es demostraven capaces d'articular una pluralitat de veus —distints models de vida bona— de forma, si no harmoniosa, sí almenys pacífica. La industrialització massiva propiciada pel capitalisme, accelerada per la guerra, va posar-se al servei de la vida i va nàixer la societat de consum, emmarcada en el context dels diferents estats del benestar en els quals les administracions públiques utilitzaven tot l'ingent poder acumulat tot al llarg del segle xx —una herència de l'estat de mobilització total durant les dues guerres— per millorar la vida dels seus ciutadans amb una sanitat pública i gratuïta i tants altres beneficis concrets, materials, palpables. Tothom s'apressava a disfrutar d'un augment del nivell de vida sense parió en tota la història de la Humanitat i que fins i tot va arribar a societats capitalistes no democràtiques, com la franquista. Ningú recordava models alternatius que la guerra havia donat per insolvents, com el feixisme, el nazisme i les seues tantes encarnacions polítiques a un costat i altre de l'Atlàntic. Hi havia encara, és cert, un altre totalitarisme vigent, el del socialisme real, però la manca d'informació que determinava el teló d'acer permetia a molts pensar que les condicions de vida dels habitants d'aquells països comunistes era semblant o millor fins i tot que la dels capitalistes: al cap i a la fi, era en nom del benestar del poble que s'havien fet aquelles revolucions. Bona part de la *intel·lectualitat* occidental —Sartre, Kingsley Amis, Althusser— apostava decididament perquè les societats occidentals «superessin» la fase capitalista i avançaren cap a un sistema comunista hegelianament

considerat com l'estadi últim de l'evolució social i econòmica de la Humanitat.

Hi havia indicis, però, que no tothom se n'havia oblidat, dels vells i periclitats feixismes d'entreguerres: el *Movimento Sociale Italiano* (MSI), creat per seguidors de Mussolini ja el 1946, va ser la quarta força política italiana durant els anys 60 i, en gran mesura, permet explicar la pervivència al sistema polític italià de formacions de la nova extrema dreta, com la coalició que ara governa el país. Durant tots aquests anys dels «gloriosos trenta», però, la majoria creia que es tractava més de l'excepció que no de la regla: coses de nostàlgics, el contingent de no-contemporanis —per dir-ho amb els termes d'Ernst Bloch— que sempre conformen una part de la societat, delerosa de fer anar enrere les agulles del rellotge. En definitiva, tothom donava per superat el *momentum* feixista, arraconat en el calaix de la història com una anècdota especialment cruenta de l'evolució social, un parèntesi d'irracionalisme, un malson ja vell. Ara sabem, però, que el que va passar en realitat és que no vam deixar enrere aquella particular manera totalista d'entendre la vida, sinó que ens acompanyava convenientment agotzonada en el nostre subconscient. I ara ha retornat per secrets viaranys (trans)vestida amb nous robatges democràtics.

O almenys això se'n desprèn, de l'evolució de la política occidental dels últims vint anys (encara que podrien dir-ne més de trenta, àdhuc quaranta: el Front National francès apareix el 1972 i es consolida als anys vuitanta del segle passat). I és que les societats contemporànies occidentals del segle XXI han sigut testimonis d'una revitalització de partits i moviments de nova extrema dreta en els quals discursos, aparentment superats o moralment qüestionables —basats en la identitat, la limitació de drets i llibertats i l'exclusió d'aquells que es perceben com a diferents— retornen a tot arreu del planeta posant en entredit mecanismes i institucions democràtiques que creiem plenament —i ben sòlidament— assentades. Només cal recordar l'assalt al Capitoli per partidaris del derrotat Trump el gener del 2021 o al Congrés del Brasil pels de Bolsonaro just dos anys després: en tots dos casos es demanava la conculcació dels resultats d'unes eleccions realitzades mitjançant sufragi universal, principi axial de qualsevol democràcia, pas necessari encara que no suficient. Posar en dubte el resultat d'unes eleccions celebrades amb tot de garanties institucionals o demanar la intervenció de l'exèrcit

Per a no repetir el segle xx

Gustau Muñoz

El segle xx va posar a prova —fins al límit— la condició humana. Mirant retrospectivament el decurs del segle, sobretot la primera meitat, resulta impossible no concloure amb una idea insistent: és una gran crueltat i una irresponsabilitat extrema —si es pot parlar així, atribuint pulsions individuals a una totalitat històrico-social— permetre o fomentar activament situacions que duen els éssers humans al límit. Els humans reaccionen molt malament quan es tracta de la supervivència, o cauen en un decandiment inversemblant si una maquinària implacable —davant la qual es senten absolutament impotents— es posa en marxa i els du a l'escorxador.

Tot això va passar: les malvestats de la guerra, l'atur de masses, la fam, la misèria, la hiperinflació, el fanatisme desfermat, el miratge d'un nacionalisme excoent exasperat, el supremacisme racial, les deportacions, els bombardejos de ciutats on morien desenes de milers de civils, la persecució, la neteja ètnica, l'extermini industrial dels jueus, els camps de concentració. El culte a l'irracionalisme i la supressió de la llibertat, la instauració de dictadures efímeres o duradores (a Itàlia, vint anys; a Espanya, quaranta; a Portugal encara més). L'ús de l'arma nuclear. Tot això va passar. I la responsabilitat dels qui vivim avui i tenim consciència històrica —o ètica— és evitar que es pugui repetir, ni de lluny.

Ja sabem que la història no es repeteix. Però cal anar a pams. Sabem que el futur no està escrit i que com deia Wittgenstein —i recorda Mauro Bonazzi— pensem el futur en funció de les tendències del present, sense parar esment al fet que «no segueix una línia recta, sinó corba, i que canvia constantment de direcció». No, el futur no està escrit. Depèn de factors alhora causals i casuals, de determinacions i d'accidents, i de la intervenció conscient dels subjectes històrics, plurals i diversos, perquè no hi ha un Subjecte de la Història. «El futur no existeix. Però tard o d'hora arriba»,

rebla Bonazzi. Convé, i molt, que quan arribarà no siga com es podria preveure a hores d'ara, sinó distint. En termes dialèctics, la intervenció voluntarista dels subjectes històrics té molt a dir. Vet ací el repte, l'*enjeu*, que es diria en francès, del nostre temps.

El segle xx —qui ho pot negar— va desmentir totes les promeses inherents al progrés, la ciència i la civilitat —al procés de civilització estudiat per Norbert Elias— associades a la Il·lustració del segle xviii i al liberalisme, el positivisme i el socialisme del segle xix. O encara a moments anteriors, com l'humanisme, el Renaixement i la Reforma, que de manera tan contradictòria com es pot suposar posaren l'individu humà —i totes les seues possibilitats— al centre del pensament i l'acció, amb promeses d'emancipació amb prou feines esbossades però que els temps a venir, a través de viaranyes de gran ambigüitat, anirien desvelant. El mateix Norbert Elias hagué de reconèixer a principi dels anys seixanta, imagine que esmaperdut, que les dues guerres mundials del segle xx havien aportat molt a «la massa creixent d'experiències que posen en qüestió la imatge de nosaltres mateixos com a societats civilitzades». La temptativa d'aniquilar —destruir, exterminar, reduir a cendres i fum— tota la població jueva d'Europa, que quedà a mitjan camí pel desenllaç de la Segona Guerra Mundial (i només per això), demostra «de la manera més oberta i expressiva, com cap altre exemple, la vulnerabilitat de la civilització». Sí, la civilització és una capa fina i vulnerable.

Quan començà el segle xx? Hi ha raons per a pensar que quan s'acabà, abruptament, la *Belle Époque*, l'era de la seguretat, tan enyorada —de manera una mica ingènua o apologètica, però perceptiva— per Stefan Zweig, un autor de fi d'època que ha retornat per la porta gran al segle xxi, cosa estranyament simptomàtica. El segle xx començà amb els canons d'agost del 1914, que deia Soljenitsin (a la seua millor novel·la). I no va desmentir o decebre les visions i les premonicions més ombrívols, anunciades —com sempre— en la creació artística, la literatura i la pintura (a tall d'exemple, un quadre tan premonitori com *El crit*, d'Edvard Munch, és del 1893)... Fem-ne recompte: la Primera Guerra Mundial, un carnatge inclement dels joves francesos i alemanys, britànics, austríacs, russos i italians, amb onze milions de morts pel cap baix; l'exasperació de l'antisemitisme i de les ideologies de l'odi; l'ascens dels feixismes i les dictadures conservadores; el crac del 1929 i els

duríssims anys trenta; l'atur de masses; la guerra civil espanyola; la Segona Guerra Mundial i l'Holocaust; la fallida de les democràcies davant el feixisme; la transformació de la revolució russa del 1917 en una maquinària dictatorial despòtica sota l'estalinisme... Tot plegat —amb antecedents com el genocidi dels armenis a Turquia, i la posterior expulsió dels grecs de les terres d'Àsia Menor on havien viscut secularment, o les guerres colonials d'Itàlia a Líbia i Etiòpia, entre molts altres terrabastalls— va destrossar literalment les il·lusions de la civilització europea. Europa va defallir. Entrà en temps d'obscuritat, com va dir Hannah Arendt. Però les falses promeses de la civilització no es limitaven al territori europeu, certament, perquè el colonialisme, el racisme, l'explotació i la intervenció en terres llunyanes, l'imperialisme, i l'espoli de cultures i riqueses naturals, també han deixat una petjada sinistra, que encara es fa notar i demana alguna mena de compensació i rescabament. Que encara interpel·la els ciutadans europeus d'avui.

La gran lliçó del segle xx —que s'elabora, que pren forma, des de fa dècades, i que s'hauria de concretar amb precisió al segle XXI— és que de cap manera s'hauria de repetir el que fou en darrera instància un segle tràgic i cruel. Tot i que, cal admetre-ho, finalment esmenat en certa manera. No s'haurien de repetir, ben entès, els seus extrems, derivació o conseqüència de corrents de fons que convé circumscriure. En els inicis del segle xx —de fet ja abans, en la conjuntura *fin de siècle*— es va covar una visió molt negativa, corrosiva, del segle XIX, que va propiciar una falsa eixida. Una impugnació —precedent llunyà de la (presumpta) rebel·lia o retòrica anti-progressista dels nostres dies— que afectava el liberalisme polític, i sobretot la democràcia, jutjada incapaç de conviure amb la irrupció de les masses en la vida social i política. I que afectava també una certa idea de la cultura. El blasme es va concentrar en el que es consideraven les insuficiències de la «freda raó», del racionalisme —de la Il·lustració al capdavant—, que no tenien en compte el gran component emotiu, sentimental i irracional dels humans. No deixava d'haver-hi motius a favor d'aquesta argumentació, però evidentment l'alternativa plausible era, en tot cas, ampliar el radi de l'explicació racional, no negar-la o dictaminar, amb objectius espuris, la seua limitació de base, tot bandejant així un instrument cognitiu i heurístic irrenunciable. L'eco d'aquesta presa de posició, amb precedents romàntics i simultanis a la pròpia Il·lustració (la contra-Il·lustració que va estudiar Isaiah Berlin)

encara arribaven als primers seixanta, de la mà, per exemple, de l'insigne escriptor argentí Ernesto Sábato, que havia estudiat a París el 1938: «Nuestra manía de racionalizarlo todo, consecuencia de una civilización que no ha creído más que en la Razón pura (¡así le ha ido!)». I reblava, amb escassa cautela, caldria dir: «El existencialismo actual, la fenomenología y la literatura contemporánea constituyen, en bloque, la búsqueda de un nuevo conocimiento, más profundo y complejo, pues incluye el irracional misterio de la existencia». Certament, s'havia quedat en l'existencialisme i la fenomenologia. Fixat en 1938. Amb Heidegger, probablement, al fons.

El liberalisme polític i el parlamentarisme —es deia— no encaixaven amb les noves exigències de la societat de masses. Havien fracassat i propiciaven governs febles i inestables. La democràcia, segons aquesta línia argumental, seria la substitució de les elits enèrgiques i creatives —aristocràcia de l'esperit— per unes masses incultes i subsidiàries, presa fàcil de demagogs sense escrúpols. Els grans valors i les grans veritats no es podien sotmetre a votació. Aquest era el tema, per cert, de l'Ortega y Gasset elitista i aristocratitzant de *La rebelión de las masas*. El racionalisme i el positivisme eren eixorcs, insuficients, no donaven compte de la totalitat de les pulsions humanes, de la vida de l'esperit, del vitalisme, i no explicaven la crisi existencial d'un món en mutació. D'ací al culte a l'heroi, a la força, a les elits decisòries, al mite i al triomf de la voluntat, només hi havia un pas. Un pas curt que, certament, es va fer. I si no el feien del tot els vells liberals que no es volien trair massa ells mateixos, el farien els seus fills (naturals o culturals), i obligaven els pares. Mai hauríem de perdre de vista l'evolució de la cultura europea als anys trenta, tan culpable del gran desastre posterior, de la destrucció d'Europa i el seu llegat millor.

Tot plegat —en un context de somnambulisme polític, de poders anacrònics que encara eren hegemònics en molts àmbits i governaven societats en transformació (com explicava Arno Mayer) i de dinàmiques econòmiques i socials fora de control— donà lloc a un terratrèmol de grans dimensions, que significà pràcticament el suïcidi d'Europa. No d'una altra manera es pot qualificar el que va succeir al continent entre 1914 i 1945. La civilització europea va quedar esquinqada, ferida i malmesa: bona part del pensament i la creació artística de la segona meitat del segle s'ha centrat a tractar de comprendre les raons, les causes i l'abast de tanta devasta-

ció. I no es pot dir que hagen arribat a explicacions satisfactòries o definitives. Sempre se'ns escapa un nucli darrer, enigmàtic, l'espurna del mal radical, molt difícil d'apamar. Una bona part de l'esperit europeu (la tradició cultural més exigent) es va traslladar al continent americà, en un exili durador que, d'altra banda, enriquí la cultura americana, del nord i del sud.

Europa en ruïnes, atuïda. I tanmateix, malgrat la gran devastació material i moral, la divisió del continent durant dècades (la gran ferida de l'Europa central i oriental), i les recialles totalitàries, el ressort íntim de superació dels pitjors tràngols es va posar en funcionament. I finalment —contra tot pronòstic— va reeixir, amb penes i treballs. Assoliments com l'estat del benestar (inspirat en els informes o propostes de William Beveridge del 1942 i del 1944), la creació del que arribaria a ser la Unió Europea (1957), la reunificació d'Europa (1989 i posteriors), la difusió de la democràcia cap al sud i cap a l'est, i el reconeixement de la culpa i la responsabilitat —per exemple, a Alemanya, arran de la *Historikerstreit*— i la tasca constant d'esclariment crític del passat recent, en són mostres més que eloqüents. Perquè la civilització europea conté la llavor de l'auto-correcció. És capaç d'autocrítica i inclou una dinàmica expansiva d'emancipació, desig d'igualtat i reconeixement, que històricament ha inclòs successius grups socials oprimits o discriminats, tant a dins com a fora, d'ençà de la gran ruptura que significà la Revolució francesa del 1789. Una dinàmica d'inclusió, d'ampliació dels drets en el terreny civil, polític i social, que ha permès abordar la desigualtat de gènere, qüestionar les desigualtats de classe, abominar de les discriminacions racials o per orientació sexual i identitat personal, i buscar amb més o menys èmfasi la cohesió de les societats. Però tot i la dinàmica emancipadora que batega al seu nucli, la civilització europea també és capaç de recaigudes, altament perilloses. Ara potser ens trobem en una fase de recaiguda.

En el fons, ja sabem que dominen, en bona mesura, poders durs i impenetrables —que cal situar a més en un context global, estructurat per dispositius transnacionals que concentren riquesa i poder en un grau superlatiu. Però fins ara, aquests poders s'han vist subjectes a limitacions i a restriccions legals, culturals, de valors, polítiques. La llibertat d'informació, de crítica, d'opinió, l'autonomia de la societat civil i l'espai viu de la política —amb les eleccions competitives i els parlaments

democràtics— en són la garantia. Alguns voldrien difuminar o esborrar tot això. Al segle XXI ja sabem que el capitalisme és compatible amb dictadures i amb totalitarismes de nova generació. Havia passat al segle XX, en el cas del feixisme i el nazisme, o en el cas del Xile de Pinochet. Però els reptes del segle XXI són d'una altra naturalesa, són en part diferents, en principi. No hem de ser esclaus de passat, dels precedents, sinó mirar el present en termes històrics, atents a les continuïtats i també, de manera molt especial, a les discontinuïtats. A les innovacions que configuren l'esperit del temps.

Quin segle XX caldria mirar de no repetir? ¿Les dècades anteriors a la Primera Guerra Mundial, quan els blocs d'estats enfrontats a Europa amb interessos imperialistes contraposats no dubtaren a augmentar la pressió de l'olla fins que va esclatar en una sagnia incontrolable, impensable poc abans? La guerra del 1914-1918, una massacre moderna. ¿El colonialisme sense miraments, que s'apoderava de regions senceres del món i les reduïa a dominis, colònies, protectorats o fins i tot províncies? ¿La depressió econòmica dels anys trenta, posterior al crac borsari de 1929? ¿Un capitalisme descontrolat, sense regles, addicte al dogma del *laissez faire*? ¿L'època d'entreguerres en general, marcada per la inestabilitat econòmica i política? ¿El temps del prejudici racista, de l'odi al diferent, de la cerca indiscriminada de culpables, de l'antisemitisme? ¿El sorgiment i difusió de les falses solucions feixistes? ¿El socialisme d'estat, el comunisme que es va conformar arran de la consolidació de l'estalinisme a Rússia, amb la col·lectivització *manu militari* de l'agricultura i una industrialització accelerada i sense contemplacions, que acabà amb les promeses d'una revolució que se suposava alliberadora i instaurà un comunisme de gulag, terror i repressió massiva? ¿L'Europa dels dictadors? ¿La Segona Guerra Mundial, la tirania nazi, la negació total i absoluta del llegat humanista i il·lustrat, l'Holocaust? ¿Les bombes atòmiques llançades sobre ciutats del Japó? ¿La Guerra Freda i l'equilibri del terror? ¿L'època del macarthysme als Estats Units? ¿La subjecció de les poblacions d'Europa central i oriental a règims d'opressió imposats per la força? ¿La llarga dictadura del general Franco a l'Estat espanyol, a la qual donaren suport i estabilitat l'Església Catòlica, Gran Bretanya i els Estats Units, una impia aliança, malgrat els seus orígens lligats al nazi-feixisme, a l'ajuda de Hitler i Mussolini i la seua naturalesa terriblement repressiva?

Al segle xx hi ha on triar, d'escenaris d'horror. Caldria tractar de no repetir-lo. Sovint en les noves condicions del segle XXI s'evoca aquest passat immediat com a referent i avís. Però sembla que hi ha tendències, ací i allà, que ens hi retornen, com una condemna. Caldria tractar de no repetir el segle xx, sí, però com? Ja sabem que la història no es repeteix. Però de vegades els paral·lelismes esdevenen inquietants.

Perfils inquietants del segle XXI

El segle XXI presenta perfils inquietants a mesura que ens hi endinsem. Va començar molt malament, amb l'atac a les Torres Bessones de Nova York el 2001, que encetà un cicle bèl·lic a l'Orient Mitjà i de lluita contra una insurgència especialment sinistra, el terrorisme islamista, que es va manifestar en clau altament criminal a Madrid, a París, a Barcelona, a Afganistan, arreu. Terrorisme en estat pur: atacar innocents —gent normal i corrent, agafada cegament com a instruments— per cridar l'atenció i fer palesa l'amenaça, una demostració de força, però alhora d'impotència. Ara bé, a les democràcies va activar l'instint d'autodefensa sense contemplacions, amb resultats desastrosos de recuperació de formes incivils de funcionar sobre el terreny, a Guantánamo, a països tercers. Es va arribar a reivindicar l'ús de la tortura, amb finalitats pretesament honorables. La tortura! Que és l'aniquilació de l'altre, amb efectes de rebot sobre qui la practica: la deshumanització absoluta... I va incidir en legislacions restrictives, que obren la porta a la histèria repressiva i la intrusió en la intimitat, la videovigilància i, a l'extrem, tècniques com ara el reconeixement facial, especialment desenvolupades a la Xina. George Orwell, esperit subtil i penetrant que va conèixer de primera mà els terribles atzucacs del segle passat, i això ha de fer pensar, sembla que es va quedar curt quan va escriure *Animal Farm* o *1984*.

El fet és que al segle XXI la globalització econòmica, un altre nom per al·ludir a l'augment exponencial del comerç internacional i a la deslocalització de la producció manufacturera, que ha desertat —en bona part— d'Europa i dels Estats Units i ara troba nous emplaçaments a l'Extrem Orient, fa trontollar societats senceres. Sí, la vella classe obrera heroica de la mineria, el metall, l'automòbil, el moble o el tèxtil, es troba, fa ja anys, amenaçada. No hi ha futur. Hom va tancar fàbriques i alts forns, s'acabà l'experiència —tan influent— de la solidaritat i la concentració obrera. Frag-